

ДО ПРОБЛЕМИ САМОІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті зроблено спробу проаналізувати вивчення особистісної та соціальної ідентифікації, зробити висновок, наскільки багатогранною є ця проблема. Немає елемента в структурі психіки людини, у структурі людських взаємин, на які не впливав би цей процес. Ідентифікація постає невід'ємним елементом процесу соціалізації особистості.

Донедавна у вітчизняній психології поняття ідентичності практично не використовувалось, воно не було предметом ні теоретичного, ні емпіричного вивчення. Тільки нещодавно поняття “ідентичність” почало з'являтися на сторінках психологічної літератури, але, як і колись, для більшості людей залишається чужим, малозрозумілим. Разом з тим у зарубіжній літературі цей термін завойовує все більшу популярність і сьогодні є невід'ємним атрибутом понятійного апарату. Вперше він був застосований З. Фройдом і займав у його працях визначне місце: спочатку він позначав один із психологічних механізмів захисту “я”, а з часом – сам процес утворення людської суб'єктивності.

Особистість може існувати і без відчуття ідентичності, в пошуку ідентичності. Але якщо пошук затягується, то це стає виснажливою формою існування особистості.

Дифузія, розмитість індивідуальної ідентифікації характерна для деяких вікових періодів, наприклад, для дитинства, ранньої юності. Можливо, відчуття ідентичності – один із важливих показників зрілості особистості, хоча за певних обставин і зрілість – не перешкода для кризи, пошуку та заміни ідентичності. Дифузія або втрата ідентичності проявляється в душевній дисгармонійності, яка виражається в підвищеній тривожності та інших невротичних виявах.

Позитивна індивідуальна ідентичність, яка склалася у психічно здорової, зрілої людини і яка стоїть на перешкоді невротичному самозреченню, повинна постійно підтримуватись відчуттям групової ідентичності.

Такий досить умовний поділ ідентичності на індивідуальну та групову зручний для пояснення ситуації, коли людина, відчуваючи неадекватність Его-ідентичності (“втративши себе”, “втративши самість”, відчуваючи себе “не у своїй тарілці”), хапається за групову ідентичність. Частіше за ту, яку неможливо забрати: расову, етнічну, територіальну.

У концепції К. Юнга під ідентичністю розуміється психологічний процес, у якому особистість опиняється частково або повністю дисимільованою. Ідентифікація виявляється відчуженням суб'єкта від самого себе та на користь об'єкта, в який він, так би мовити, перемаскується [7, 175].

К. Юнг стверджував, що будь-яка ідентифікація “переслідує таку мету: засвоїти манеру думки або дії іншої людини для того, щоб досягти цим якої-небудь користі, або усунути яку-небудь перешкоду, або розв'язати яку-небудь проблему” [7, 14].

Щоб визначитися із поняттям “ідентифікація”, треба відповісти щонайменше на два питання:

- про рівень усвідомленості процесів; саморозвитку особистості і включеності її в соціальні стосунки;
- про міру, якою ідентифікація слугує адаптивним, а не захисним функціям.

Щодо першого питання, психологи переважно розглядають ідентифікацію як несвідомий процес, що відрізняється від свідомої імітації, щодо другого питання, – “ідентифікація сприяє здоровому Его та процесу навчання, за посередництвом якого Его отримує функціональну ефективність”. До цього можна додати, що в травматичних умовах ідентифікація набуває захисної функції.

Л. Лазовик, який є представником теорії наuczіння, у своїй відомій медіаторній ідентифікації вважає, що ідентифікація є результатом процесу навчання [4, 175].

Не менш відомий представник теорії соціального наuczіння А. Бандура [1, 237] вважає, що процес копіювання суб'єктом думок, почуттів або дій іншої особи, яка є моделлю, і є ідентифікацією. Він стверджує, що ідентифікація – це неперервний процес, який включає багаторазове моделювання та спричинює стабільні та глибокі зміни у

властивостях особистості, а не феномен, який, за твердженнями психоаналітиків, має місце, головним чином, стосовно батьків у період раннього дитинства.

Представники когнітивної теорії стверджують, що ідентифікація виникає внаслідок розвитку когнітивних процесів, характерною особливістю яких є сильне прагнення людей до досягнення узгоджуваності у своїх уявленнях про себе [1, 247].

Ідентифікації як важливому механізмові, який опосередковує розвиток особистості в онтогенезі і у вітчизняній психології відводилось значне місце.

В.С.Мухіна [5, 127], наприклад, за своєю концепцією визначала ідентифікацію як центральний механізм структурування самосвідомості. Вона розглядає ідентифікацію поряд з відокремленням як два рівноцінно значущі та водночас діалектично суперечливі елементи норм єдиного механізму соціалізації та індивідуалізації.

Вперше ідея протиставлення ідентифікації та відчуження була сформульована Ф.Перлзом. Він вніс ясність у визначення терміну “ідентичність”, розмежовуючи “ідентифікацію з”, “ідентифікацію як” та “бути ідентифікованим з”. Протилежністю “ідентифікації з” він вважає відчуження [6, 253].

Е.Еріксон вважав, що особливо велике значення ідентифікація має в юнацькому віці. Адже завдання, з яким зустрічаються юнаки, полягає в тому, щоб зібрати воедино всі знання на цей час про самих себе (які вони сини або дочки, студенти тощо) та інтегрувати ці багаточисельні образи себе в особисту ідентичність, яка є усвідомленням як минулого, так і майбутнього, яке логічно виходить із нього.

Е.Еріксон [3, 275] підкреслює психосоціальну сутність Его-ідентичності, звертаючи увагу не на конфлікти між психологічними структурами, а швидше, – на конфлікт всередині самого его, тобто на конфлікт ідентичності та рольового змішування.

У визначенні ідентичності, за Е.Еріксоном, можна виділити декілька моментів:

– молоді люди повинні досягти “впевненості, яка зросла”, в тому, що внутрішні та зовнішні плани цієї цілісності відповідають один одному. І їх сприймання самих себе повинно підтверджуватись

досвідом міжособистісного спілкування через посередництво зворотного зв'язку;

– молоді люди повинні постійно сприймати себе “внутрішньо відповідними самим собі”. Для цього в особистості має сформуватись образ себе, який склався в минулому і знаходить своє відображення в майбутньому;

– люди, думка яких є найбільш значимою для конкретної особистості, також повинні бачити “відповідність та цілісність” в особистості. Інакше кажучи, для них дуже важливою є впевненість в тому, що вироблена раніше внутрішня цілісність буде прийнята іншими людьми, думка яких є дуже важливою для перших.

Е.Еріксон стверджує, що основа для благополуччя юності та досягнення ідентичності закладається в дитинстві. Але розвиток особистої ідентичності за межами того, що виноситься зі свого дитинства, проходить під значним впливом тих соціальних груп, із якими вони себе ідентифікують.

Чутливість юнацтва до стресів, що супроводжують різкі соціальні, політичні та технологічні зміни, – це фактор, який може серйозно завадити розвитку ідентичності. Подібні зміни в сукупності із сучасним інформаційним вибухом сприяють виникненню почуття невизначеності, тривоги та розриву зв'язків зі світом. Вони є загрозою і для багатьох традиційних та звичних цінностей, які юнаки та дівчата засвоїли ще в дитинстві.

У зв'язку з цим Е.Еріксон ввів поняття “кризи ідентичності” і пояснює її як нездатність юних досягти особистісної ідентичності. Найчастіше криза ідентичності характеризується нездатністю вибрати кар'єру або продовжити освіту. Пронизливе почуття своєї непотрібності, душевного розладу та безцільності відчувають юнаки та дівчата, які страждають від специфічного для цього віку конфлікту.

Вони відчувають свою непристосованість, деперсоналізацію, відчуження й іноді схиляються до “негативної” ідентичності – протилежної тій, яку їм пропонують батьки, оточуючі, дорослі та ровесники.

Результати багаторазових досліджень, проведених Е.Еріксоном, показують, що ті індивіди, які досягли ідентичності, вважають

основними для себе такі дисципліни, як математика, біологія, хімія та інженерна справа, в той час, як студентів з дифузною ідентичністю більше приваблюють соціологія, викладання та фізична культура. У подібному дослідженні Ватермана було показано, що студенти, які визначилися у своєму професійному виборі, більш позитивно оцінюють своє навчання і все, що з ним пов'язане, ніж студенти, які ще не вирішили, чим вони будуть займатися після закінчення навчального закладу. Студенти, які досягли его-ідентичності, порівняно з іншими, отримують більш вищі оцінки.

В одному із досліджень було виявлено залежність між переживанням невдалих результатів з тих завдань, які впливають на академічну успішність та силою ідентичності: студенти з сильною ідентичністю не так драматично (за показниками самооцінки) переживають невдалі результати з тих завдань, які впливають на академічну успішність.

У дослідженнях Адамса були вивчені зв'язки між статусом его-ідентичності та процесами соціального впливу. Так, продемонстрували найбільшу конформність під тиском групи ровесників студенти з дифузною ідентичністю. Особистості, які досягли ідентичності, також проявили готовність до конформної поведінки в аналогічних ситуаціях, але тільки тоді, коли це вело до досягнення певних цілей. Саме прояви чутливості до думки оточуючих такого плану можна очікувати від людини, впевненої у своїй его-ідентичності.

Відповідно до емпіричної теорії психосоціального розвитку, успішне вирішення кожного конфлікту дозволяє людині долати наступну стадію (та наступний конфлікт), дотримуючись більш позитивної орієнтації. А саме, сильне почуття ідентичності полегшує особистості розвиток здатності до інтимності.

Із усього сказаного видно, наскільки цікавою, багатогранною є проблема ідентифікації. З розвитком психологічної науки розширюються, поглиблюються знання, пов'язані з ідентифікацією. Немає елемента в структурі психіки людини, у структурі людських відносин, на які не впливав би процес ідентифікації. Якщо раніше більше вчених, які вивчали цю проблему, цікавились лише особистісною ідентичністю (про це свідчить наш аналіз праць відомих учених), то загальним

моментом для більшості сучасних досліджень є протиставлення особистісної та соціальної ідентичності.

Особистісна ідентичність (іноді її називають особистою або персональною) трактується як набір рис або інших індивідуальних характеристик, який відрізняється певною постійністю, дозволяє диференціювати даного індивіда від інших людей. Іншими словами, під особистісною ідентичністю розуміють набір характеристик, який робить людину подібною до самої себе і відрізняє від інших.

Соціальна ідентичність трактується в термінах групового членства, приналежності до більшої або меншої групи, включеності в будь-яку соціальну категорію. В соціальній ідентичності виділяють два різні аспекти розгляду:

- з погляду інгрупової подібності (якщо ми члени однієї спільності, у нас одна і та ж соціальна ідентифікація і ми схожі);

- з погляду аутгрупової або міжкатегоріальної диференціації (будучи подібними між собою, ми істотно відрізняємося від "них – тих, хто належить не до нашої, а до "чужої" групи).

Ці два аспекти взаємопов'язані: чим сильніша ідентифікація до своєї групи, а відповідно й інгрупована подібність, тим значиміша диференціація цієї групи від інших.

Дійсно, якщо виходити із цих, найбільш розповсюджених уявлень про соціальну та особистісну ідентичність і зробити спробу зіставити їх між собою, то стане очевидним, що соціальна ідентичність найтісніш є пов'язана з міжгруповою диференціацією, особистісна ідентичність – з несхожістю з іншими людьми і, що в цьому контексті найбільш важливо, в тому числі – від членів своєї групи (проявляючи соціальну ідентифікацію), і не схожим на них (в рамках особистісної ідентичності), то це протиріччя породило ідею про неможливість уникнення певного конфлікту між двома видами ідентичності, про їх несумісність і, відповідно, про те, що в кожному момент часу тільки одна із них може бути актуалізована.

Ця ідея отримала своє початкове оформлення в теорії соціальної ідентичності – в ідеї існування певного соціально-поведінкового континууму, на одному полюсі якого локалізовані форми міжособистісної взаємодії, а на іншому – взаємодія людей як представників певних

спільностей. Перший варіант передбачає актуалізацію особистісної ідентичності, другий варіант – соціальної. Питання в тому, яка із ідентичностей буде актуалізована в даний момент, вирішується представниками даної теорії наступним чином. Оскільки головною у ній є певна мотиваційна структура – досягнення позитивної самооцінки, то людина буде застосовувати міжгрупові форми поведінки (актуалізація соціальної ідентичності), якщо це найкоротший шлях до досягнення позитивної самооцінки. Якщо ж вона може досягти її на рівні міжособистісного спілкування (актуалізація особистісної ідентичності), їй немає потреби переходити до протилежних форм поведінки даного континіуму.

Представники когнітивної психології і сьогодні продовжують розглядати соціальну та особистісну ідентичність як поняття, які виключають одне одного.

Яскравим, хоча і нетрадиційним прикладом сучасних досліджень даного типу є дослідження М.Яромовиць [9, 138], яка запропонувала дещо незвичне трактування особистісної та соціальної ідентичності.

Особистісна ідентичність у розумінні дослідниці – це підсистема знань про себе, які формуються в результаті порівнянь себе з членами інгрупи та складаються із набору рис, але не просто характерних рис, а специфічних для Я. Соціальну ідентичність автор також пропонує розглядати через набір специфічних рис, але в даному випадку проявляються в ході соціального порівняння представників інгрупи та аутгрупи.

Не дивлячись на безліч сучасних досліджень, в яких співвідношення особистої та соціальної ідентичності розглядається в традиційному для теорії соціальної ідентичності і самокатегоризації ключі, останнім часом ідея короткого протиставлення особистісної та соціальної ідентичності піддається критиці навіть з боку прибічників когнітивної психології. Так, вони вважають, що не дивлячись на те, що на перший погляд ці поняття зовсім не співпадають, насправді вони дуже близькі. Вони висловлюють цікаву гіпотезу про те, що особистісна та соціальна ідентичності є просто двома полюсами у процесі розвитку. Особистісна ідентичність є продуктом соціальної ідентичності: перцепція соціального тиску та адаптація до нього – це активний і

селективний процес і особистісна ідентичність є його остаточним утворенням.

Критично ставляться до ідеї протиставлення особистісної та соціальної ідентичності прихильники теорії соціальних репрезентацій. Зокрема, У.Дойс [2, 7] пише про те, що особистісну ідентичність не можна розглядати тільки як набір унікальних характеристик і зводити індивідуальний рівень виключно до відмінностей. З погляду представників даної теорії, відмінність і схожість можуть бути знайдені як на рівні особистісної ідентичності, так і на рівні соціальної. З метою демонстрації цієї тези на рівні особистісної ідентичності була висунута гіпотеза про те, що особистісна ідентичність може розглядатися як соціальна, а відповідно – як організуючий принцип індивідуальної позиції в системі символічних взаємовідносин індивідів та груп.

Для доведення даного положення необхідно було показати, що особистісна ідентичність організована доцільно, що вона, як і інші соціальні репрезентації, може бути представлена як когнітивна структура, орієнтована мета – системою соціальних регуляцій. Конкретно ж це означало необхідність демонстрації того, що:

- існують певні уявлення про особистісну ідентичність, які поділяються більшістю членів суспільства;
- у рамках цих уявлень можна виділити певні організуючі принципи, які створюють каркас для індивідуальної позиції;
- різноманітні соціальні фактори та переживання можуть впливати на ці позиції.

Продемонструвавши з допомогою досліджень правомірність цих трьох положень, У.Дойс підтвердив свою початкову гіпотезу про те, що особистісна ідентичність є однією із соціальних репрезентацій, а, відповідно, протиставлення особистісної та соціальної ідентичності неправомірне.

Ідея про полярність двох основних видів ідентичності піддається критиці і зі сторони послідовників символічного інтеракціоналізму. Проаналізувавши сучасну літературу, присвячену темі ідентичності, представники цього напрямку приходять до думки про те, що основні недоліки сучасних робіт зводяться до наступних:

– ідентичність розглядається як даність поза процесом її утворення. На їх погляд, це абсолютно неправильному, що насправді ідентичність може бути зрозумілою лише як процес. Обидва основні поняття ідентифікації – ідентифікація як класифікація, категоризація речей, людей тощо і ідентифікація ототожнення когось із кимось або чимось – підкреслює момент активності людини. Вони існують лише в межах спілкування, практики і поза процесами активності не можуть бути зрозумілими.

– вивчення ідентичності зводиться до самодетермінації, самокатегоризації без урахування ролі людей в процесі її формування або трансформації.

Психологами різних наукових шкіл та напрямків описані та проаналізовані різні види ідентифікації: родова, культурна, соціальна, національна, територіальна (регіональна), етнічна, релігійна, класова [8, 35].

У своїй статті ми прагнули проаналізувати лише невелику частину тих досліджень, що стосуються особистісної (его-ідентичність) та соціальної ідентифікації і спробували порівняти їх.

На основі проведеного аналізу особливостей ідентифікації представниками психоаналізу, теорії соціального навчання, когнітивної психології, вітчизняної психології тощо, можна зробити висновок, що в межах цих підходів склалися певні традиції в дослідженні феномена ідентифікації. В основному ці дослідження стосуються тих або інших аспектів проблеми становлення, соціалізації особистості.

1. Бандура А. Теория социального обучения и процесс идентификации. – М.: Педагогика, 1969. – 180с.
2. Дойс У. Социальная репрезентация и личностная идентификация. – М.: Гранд, 1998. – С.1-12.
3. Эриксон Э. Идентификация. Юность и кризис. – СПб.: Респекс, 1996. – 397с.
4. Лозовик П. Обучение и идентификация // Социальная психология. – 1995. – Вып. 51. – С.175-183.
5. Мухина В.С. Возрастная психология. – М.: Прогресс, 1998. – 384 с.

6. Перлз Ф. Внутри и вне помойного ведра. – М.: Рипол классик, 1997. – 150с.
7. Юнг К. Психологические типы. – СПб.-М.: Эгемс, 1995. – 575с.
8. Яромович У. Социальная и личная идентичность // Вопросы психологии. – 1999. - №1. – С.131-143.
9. Ядов В.А. Социальная идентификация в кризисном обществе // Социологический журнал. – 1984. - №1. – С.35-52.

Валентина Стець. К проблеме самоидентичности личности.

В статье сделана попытка проанализировать изучение личностной и социальной идентификации и сделать вывод о том, насколько многогранной является эта проблема идентификации. Нет элемента в структуре психики человека, в структуре человеческих взаимоотношений, на которые не влиял бы этот процесс. Идентификация выступает неотъемлемым элементом процесса социализации личности.

Valentyna Stets. To the problem of personality selfidentification.

In this article the author concentrates her attention on studying the personality and his/her social identification. The conclusion, is that the problem of identification is manysided. There is no element in the structure of the human psyche, in the structure of the human relationships, on which this process wouldn't influence. The identification is the integral element of the process of socialization of the personality.